

КРАЕ-
ЗНАБСМБО
ВООБАХ

ГРИГОРІЙ ПАВЛУЦЬКИЙ ТА ЙОГО ВНЕСОК У ПАМ'ЯТКООХОРОННУ СПРАВУ

Серед учених, які зробили значний внесок у справу охорони та збереження історико-культурної спадщини України, чільне місце посідає мистецтвознавець, професор Київського університету Григорій Павлуцький (12.10.1861-03.04.1924).

Після закінчення 3-ї Київської гімназії Г.Павлуцький вступив на історико-філологічний факультет Київського університету св.Володимира, який закінчив 1886 року. Своїм учителем, який вплинув на формування світогляду, подальшого визначення наукового кредо майбутній дослідник вважав історика, класичного філолога і візантолога, професора Київського університету Ю.Кулаковського. 1889 року, після успішно захищеної кандидатської дисертації, був зарахований до Київського університету на посаду приват-доцента. Після захисту докторської дисертації 1897 року Г.Павлуцького було обрано на посаду екстраординарного, в 1906 р. - ординарного професора кафедри історії мистецтв Київського університету, де він працював до 1924 р.¹

Викладацьку та дослідницьку роботу професор Г.Павлуцький поєднував з громадською діяльністю у наукових товариствах. Вчений був дійсним членом Московського Археологічного товариства, Українського наукового товариства, очолював секцію історії мистецтва Київського товариства старожитностей і мистецтв, Історичного товариства Нестора-літописця, Київського товариства охорони пам'яток і мистецтва, брав участь у підготовці та проведенні археологічних з'їздів. Напередодні XI Археологічного з'їзду (1899) в Києві було розпочато роботу з дослідження пам'яток української старовини. Уже 1902 року було зібрано великий матеріал з обстеження архітектурних пам'яток, в тому числі багатьох культурних споруд, зроблено фотографії, обміри, плани. З метою узагальнення зібраного матеріалу і підготовки його до видання утворено спеціальну комісію на чолі з Г.Павлуцьким. Перший випуск "Древностей Украины" побачив світ 1905 року, куди увійшли цікаві дослідження, в тому числі і Г.Павлуцького про давні українські храми.

Коло наукових інтересів ученого було дуже широким. Поряд із дослідженнями мистецтва стародавньої Греції, все більше уваги вчений присвячує вивченню українського мистецтва, стародавніх архітектурних пам'яток. На цю тему він зробив низку цікавих доповідей у Товаристві Нестора-Літописця: "Деревянная

церковная архитектура в Юго-Западном крае в XII-XIII в.", "О деревянных резных изображениях путгов в южно-русских церквях XII-XIII веках", "Наиболее ранние свидетельства литературных памятников о построении деревянных церквей малорусского типа" та "Изображение храмов на древнейших южно-русских миниатюрах", які пізніше увійшли до великого монографічного дослідження, присвяченого історії мистецтва України. На основі аналізу великої кількості пам'яток архітектури в Україні вчений приходив до висновку про національний самобутній характер українського мистецтва. Зокрема він писав: "українські дерев'яні храми являють собою справжнє народне мистецтво, а не випадкове явище, вони є гідними пам'ятками народних звичаїв і свідками минулого. Українське мистецтво є творчістю оригінальною, яка має національний характер"².

З змістовними доповідями, присвяченими дослідженню стародавніх архітектурних пам'яток Києва, Полтави Г.Павлуцький виступив на XIV Археологічному з'їзді, що відбувся 1908 року в Чернігові³. Поряд з науковими дослідженнями в галузі пам'яткознавства вчений багато робив на ниві охорони та збереження пам'яток. Серед вагомих здобутків Київського товариства охорони пам'яток і мистецтва була робота з дослідження та збереження пам'яток Києва, в якій безпосередню участь брав Г.Павлуцький. Особливу увагу вчених привертала пам'ятки давньоруського періоду. Своєю масштабністю та громадським резонансом виділялись роботи з вивчення та реставрації Софійського собору. Дослідження цієї видатної пам'ятки XI ст. розпочалась за ініціативи членів Товариства. Спільно з членами Імператорської Археологічної комісії 1914 року було обстежено її пам'ятки. Комісію з обстеження фресок очолював професор Г.Павлуцький. Після ґрунтовних робіт щодо їхнього вивчення стану фресок було визнано критичним, особливо на сходах, де їм загрозувало "механічне стирання" одягом відвідувачів і конденсація парів. На думку членів комісії для захисту фресок у цьому місці бажано було збудувати бар'єр із скла⁴.

Пам'яткоохоронний рух в Україні значно активізувався в період визвольних змагань (1917-1921). Зокрема збереження історико-культурної спадщини набуло гострого політичного звучання. Історико-культурний фонд України зазнав досить суттєвих втрат, оскільки пам'ятки гинули від військових дій, відсутності належ-

ного догляду з боку їхніх власників, безконтрольно вивозились до Росії та інших країн. Нова політична ситуація, що склалась в Україні, вимагала нових підвалин пам'яткоохоронної роботи. Гостро відчувалась необхідність у створенні координуючого центру, який міг об'єднати зусилля всіх громадських організацій, привернути увагу до пам'яткоохоронної справи державних інституцій. За доби Центральної Ради було створено Центральний комітет охорони пам'яток старовини й мистецтва на Україні (ЦКОПСІМУ). 12 травня 1917 р. відбулися перші загальні збори ЦКОПСІМУ, які схвалили статут Комітету і обрали його дійсних членів. Серед обраних членів Комітету був і професор Г.Павлуцький⁵.

За доби гетьманату у тісному зв'язку з завданнями культурного та державного будівництва в Українській державі вирішувались проблеми збереження національної історико-культурної спадщини.

Григорій Григорович був у колі української інтелігенції, яка підтримала курс уряду на проведення українізації в культурній та освітній сфері, охорону та збереження історико-культурної спадщини, повернення культурних цінностей із-за кордону. Як голова відділу пластичних мистецтв Головного управління в справах мистецтва та національної культури в складі Міністерства народної освіти та мистецтва Української держави Г.Павлуцький брав безпосередню участь в роботі комісії з повернення культурних цінностей з Росії, яку в червні 1918 р. було конституювано як "Культурну комісію при Українській Мировій делегації"⁶.

Як знаний фахівець в галузі мистецтва вчений був залучений до роботи з дослідження та реставрації Софійського собору. Восени 1918 р. було утворено комітет, до якого увійшли Д.Айналов, С.Борисов, М.Біляшівський, О.Бобрінський, С.Гіляров, П.Голандський, В.Завітневич, Ф.Ернст, Г.Красицький, І.Моргілевський, Г.Нарбут, Г.Павлуцький, К.Тігов, К.Широцький, Д.Щербаківський, Ф.Шміт та інші⁷. При комітеті було створено комісії, до яких увійшли археологи, архітектори, мистецтвознавці, історики. Перед кожною комісією були поставлені конкретні завдання з вивчення собору, підготовки пропозицій щодо його реставрації. Архітектурну комісію очолив Григорій Павлуцький. Робота з дослідження Софійського собору привернула увагу не тільки широких громадських кіл, але й урядовців. Влітку 1918 р. уряд асигнував на ці роботи 25000 крб., значні кошти на науково-дослідні та реставраційні роботи були виділені церквою⁸. Жваві дискусії розгорнулися у наукових та культурно-освітніх товариствах. Зокрема, на секції історії мистецтва Українського наукового товариства, яку очолював Г.Павлуцький, схвальну оцінку отримало створення комітету,

розпочаті роботи з вивчення стародавньої пам'ятки. Водночас, члени товариства застерегли від поспішності при проведенні реставраційних робіт⁹. Разом з С.Гіляровим, Ф.Ернстом, І.Моргілевським Г.Павлуцький відстоював погляд про необхідність перед реставраційними роботами провести ґрунтовне наукове дослідження пам'ятки. Крім того, він вважав, що Софійський собор необхідно зберегти в тому вигляді, в якому він дійшов до сучасників, навіть якщо пам'ятка несла на собі відбиток різних стилей і часів¹⁰.

Період існування Української держави був часом, коли закладались підвалини створення Української Академії наук, Національної бібліотеки, Національного архіву, таких навчальних закладів як Київський Археологічний інститут, Український державний університет, Українська Академія мистецтв, з якими плідно співпрацював професор Павлуцький. Він був серед когорти українських вчених, які у час, коли Україна опинилася у стані політичної нестабільності через численні зміни влади, воєнні дії, революції та голод, прагнули віднайти і зберегти для нащадків великий масив письмових пам'яток. Стародруки, рукописні фонди, книгозбірні, приватні архіви були розпорочені, багато з них перебувало під загрозою зникнення. Г.Павлуцький, разом з іншими провідними вченими, був залучений до спеціальної комісії, яка займалася організаційними питаннями із створення Національного архіву¹¹.

Велика робота передувала створенню національної бібліотеки. Рада Міністрів затвердила розроблений М.Василенком, В.Вернадським та В.Кордтом "Закон про утворення Фонду Національної Бібліотеки Української Держави (1918)", згідно з яким утворювався спеціальний комітет. Тимчасовий Комітет (далі ТК) спрямував свою діяльність на збирання й закупівлю бібліотек, колекцій, рукописних фондів, стародруків, які мали непересічне значення для розвитку української науки та культури, комплектування фондів українознавчої літератури. До приватних осіб, в товариство були надіслані особисті листи з проханням передавати свої власні твори та закуповувати місцеві видання для Національної бібліотеки. На порядок денний було поставлено питання про можливість придбання архівів Вишневецьких, Репніних, бібліотек В.Антоновича, В.Білозерського, В.С.Іконникова, Ф.Вовка, М.Драгоманова. На одному із засідань ТК професорові Г.Павлуцькому було доручено вирішити питання із спадкоємцями Михайла Драгоманова¹².

Гетьманат велику увагу приділяв культурному будівництву, що відповідало інтересам становлення незалежної України. Важливим завданням уряду було питання про повернення в Україну вивезених до Росії за царизму національних культурних цінностей українського

народу. Наприкінці травня 1918 р. культурне питання стало предметом обговорення на нарадах, скликаних Міністерством народної освіти та мистецтва. У них брали участь представники різних міністерств, відомі фахівці культурницької справи, зокрема і голова відділу пластичних мистецтв Г.Павлуцький. Після того, як міжвідомчу комісію з повернення культурних цінностей в червні 1918 р. було конституційовано як "Культурну комісію при Українській Мировій делегації", вчений був обраний заступником голови комісії. Завдання, яке поставила перед собою комісія, було досить складне. Оскільки на той час не існувало міжнародно-правових документів та напрацьованого міжнародного досвіду вирішення на міждержавному рівні подібних проблем. Протоколи та інші матеріали засідань свідчать, що вже на перших нарадах виявились розбіжності між їх учасниками стосовно принципів і шляхів врегулювання питання про передачу українському народові його історико-культурних надбань. Якщо представники російської делегації пропонували питання про повернення українських культурних цінностей доручити російсько-українській паритетній комісії з числа фахівців, то зовсім іншого погляду дотримувалися члени української делегації¹³. П.Холодний, Г.Павлуцький та інші відстоювали необхідність вирішення цього питання через відповідні статті основного мирного договору між Росією і Україною. До основного російсько-українського мирного договору додавалась стаття, яка б закріплювала право України на повернення своїх культурних цінностей. Крім того, готувався додатковий договір із списком пам'яток, на які претендувала Україна. Однією з умов відбору пам'яток до додаткового договору було визнане положення про повернення в Україну пам'яток, лише вивезених з її території¹⁴.

Нового імпульсу на переговорах додала теза, з якою виступив Г.Павлуцький на нараді 23 квітня 1918 р. Він вважав за необхідне порушити питання про передачу Україні не лише пам'яток української історії та культури, а й частини загальних культурних надбань Російської імперії, створених спільною працею всіх народів. Такий підхід до формування українських вимог підтримав голова української делегації на переговорах професор С.Шелухін. Було вирішено, що до додаткового договору увійдуть два списки пам'яток - пам'ятки, вивезені з території України і речі, на які мала право Українська держава, виходячи з принципу розмежування майна колишньої імперії між країнами, що виникли на її території. За пропозицією Г.Павлуцького до списків додаткового договору було включено знамениту шапку Мономаха, як "пам'ятку Київської історії"¹⁵. На двох засіданнях розглядалися аргументи відділу пластичних мистецтв і особисто Г.Пав-

луцького про право української сторони на античні пам'ятки Кримського півострова та Північного Причорномор'я, матеріали "Румянцевської генеральної описи Малороссии", приватні збірки тощо¹⁶.

Відділ, керований Г.Павлуцьким, провів велику роботу із складання списків, відбору і аналізу пам'яток, що зберігались в Ермітажі, Академії мистецтв, Третьяковській галереї, Історичному музеї. Керуючись принципом розмежування (слід зазначити, що до цього напрямку діяльності культурної комісії була відчутна опозиція не лише з боку російських, а й ряду українських учених і культурних діячів) відділ пластичних мистецтв поставив питання про передачу Україні пам'яток частини зібраних в Ермітажі пам'яток античної скульптури. У листі від 24 червня 1918 р. Г.Павлуцький звернув увагу на необхідність порушити питання про передання Україні частини художніх речей з царських палаців Петербурга, Петергофа, Павловська, Гатчини та інших резиденцій царської сім'ї¹⁷. На думку вченого, щоб не порушити ансамблі палаців, зразки старовинних меблів та інші речі, мали відбирати місцеві комісії фахівців. Розуміючи важливість систематизації матеріалів, умов їхнього зберігання, Г.Павлуцький запропонував комісії, "склавши список належних Україні речей, зокрема в Історичному музеї лише зазначити, що Україна має на них право, але не здійснює цього права, аби не зашкодити єдиної зразкової збірки"¹⁸. Це був зважений науковий підхід у вирішенні проблеми. Доробок Культурної комісії, кожного з її учасників доволі значний, але, на жаль, гарячі дискусії учасників нарад, підготовлені пропозиції, до складання яких були залучені фахівці з різних галузей науки, в силу незалежних від комісії обставин, залишилися лише на папері.

Завдяки її діяльності, відповідальній позиції представників української інтелігенції слід визнати, що до проблеми повернення українському народові його історико-культурних цінностей було привернено увагу широких кіл громадськості та державних органів як в Україні, так і за її межами. Значною мірою, завдяки роботі комісії, до складу яких входили історики, археологи, архівісти, мистецтвознавці, серед яких помітною фігурою був професор Г.Павлуцький, не тільки в Росії, але й за її межами дізналися про українське походження багатьох видатних діячів науки і культури, вперше на переговорах державного рівня вирішувалось питання про законне право українського народу на свої історико-культурні цінності, які, в силу різних обставин, перебували за межами України.

Пізніше, за часів радянської влади, вченого також залучали до роботи в різних комісіях. Як знаний фахівець, він був обраний до складу Со-

фійської комісії, що діяла на історико-філологічному відділі Української Академії Наук ¹⁹.

Період визвольних змагань, особливо доба гетьманату, важливий етап у становленні української державності, в розвитку науки і культури, зокрема пам'яткоохоронній справі. Завдання культурного будівництва вирішувала ціла плеяда видатних українських учених, діячів культури, які віддавали цій справі свої

знання, талант, вміння. Чільне місце серед них належить професору Григорію Павлуцькому, діяльність якого певною мірою була спрямована на становлення пам'яткоохоронної справи, а його робота в Культурній комісії об'єктивно сприяла утвердженню українського народу у світовому співтоваристві.

Олена Денисенко

- 1 Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім.В.І.Вернадського. Ф.Х, 17859-17861; Ф. 90, №341-342 (далі - ІН НБУВ).
- 2 Труды XIV-го Археологического съезда в Чернигове.-Т. 2.-К., 1911.
- 3 Г.Павлуцький. О происхождении форм украинского церковного зодчества/Труды XIV-го Археологического съезда в Чернигове.-Т. 2.-К., 1911.-С. 47, 54.
- 4 Центральний державний історичний архів України в м.Києві.-Ф. 725, оп. 1, спр. 3.-Арк. 1-10.
- 5 О.О.Нестуля. Охорона пам'яток України за доби Центральної Ради//Укр.іст.журнал.-1993.-№10.-С. 106.
- 6 С.І.Кот, О.О.Нестуля. Українські культурні цінності в Росії: перша спроба повернення. 1917-1918.-К.,1996.-С. 28.
- 7 Історія України: маловідомі імена, події, факти.-К., 1996.-С. 146.
- 8 ІР НБУВ.-Ф. XXX, №222.-Арк. 1.
- 9 Наше минуле.-1918.-№3.-С. 130.
- 10 Там само.-С. 151-153.
- 11 Л.А.Дубровіна, О.С.Онищенко. Історія Національної бібліотеки України імені В.І.Вернадського. 1918-1941.-К., 1998.-С. 59.
- 12 Архів Нац. б-ки України імені В.І.Вернадського.-Оп. 1, спр. 1.-Арк. 2.
- 13 Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (далі - ЦДАВО України).-Ф. 2607, оп. 1, спр. 56.-Арк. 3-4.
- 14 Там само.-Арк. 5-9.
- 15 Там само.-Спр. 58.-Арк. 31.
- 16 Там само.-Арк. 4, зв. 8.
- 17 ЦДАВО України.-Ф. 2201, оп. 3, спр. 6.-арк. 11.
- 18 Там само.-Ф. 2607, оп. 1, спр. 58.-Арк. 29.
- 19 Н.Д.Полонська-Василенко. Українська Академія наук: нарис історії.-К., 1993.-С.12, 33.

ЖИВА ЕНЦИКЛОПЕДІЯ КРАЄЗНАВСТВА (до 85-річчя від дня народження Тамари Сис)

Тамара Андріївна СИС

Історик-краєзнавець, фольклорист, етнограф, музеєзнавець, екскурсовод - такою знають продовж десятиліть у Кам'янці-Подільському і на Поділлі Тамару Сис. З дитинства закохана у рідний край, його цікаве історичне минуле, багатий фольклор, енергійна, невгамовна, допитлива, вона пішки сходила все Поділля, знає кожен хутірець, село, місто. Може годинами розповідати про історичні події, відомих земляків, колоритні народні свята, захоплюючі легенди, неповторні подільські краєвиди. Її серцю близькі прозорі потічки і річки, польові криниці і цілюще джерела на Товтрах, старовинні церкви, і монастирі...

Схильність до мандрів дісталась Тамарі Андріївні у спадок від численних предків. Захоплено розповідає про те, як здалвна її діди-прадіди любили подорожувати рідним Поділлям. Як краєзнавець Кам'янець-Подільського історико-краєзнавчого музею впродовж десятиліть збирала, а тепер дбайливо зберігає багатющий і неоціненний матеріал з історії рідного краю.